

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

МОІСЕЄНКО О. М.

аспірант

Харків

Актуальність теми. Вся історія людської цивілізації пронизана владною складовою: прагненням людей до влади й гострою боротьбою за неї, захопленням і перерозподілом правомочій і «ренти» від влади, впливом влади на характер облаштованості й траєкторію розвитку суспільства. Господарська практика в будь-якій країні відчуває на собі істотний, далеко не однозначний вплив інститутів влади. Влада впливає на всю систему економічних зв'язків, вона «присутня» у відносинах власності й зайнятості, процесах розподілу й обміну, у державному регулюванні економіки й зовнішньоекономічних контактів. Розуміння економічної влади й «розгляд різьчє однакових методів боротьби економічних владних груп», за зауваженням В. Ойкена, потрібно для розуміння економічної дійсності всіх минулих епох і сучасності, а можливо, і майбутнього [5, с. 250].

На початку ХХ століття боротьба за економічну владу (на всіх рівнях: мікро-, мезо-, макро- і мегаекономіки) загострюється й набуває більш витончених форм. Будь-яка країна в умовах потужного протистояння різноманітних сил та інтересів повинна прагнути до створення збалансованої системи влади, що забезпечує ефективний внутрішній порядок, а також захищає національні інтереси й безпеку у взаємодії із зовнішнім світом.

На переломних історичних етапах феномен влади набуває особливої «ваги», тому його адекватна наукова оцінка досить актуальна для осмислення сучасного стану й тенденцій подальшого руху суспільств, що трансформуються, а також для розробки ефективних стратегій соціально-економічного розвитку.

Ступінь вивченості проблеми. Дослідження концептуальних основ природи владних відносин в економіці, розглядалися в працях Д. Нортона, Дж. Бьюкенена, М. Олсона, Р. Коуза, Е. Тоффлера. Критичний аналіз наукових робіт проводили В. В. Демет'єв, В. Г. Яременко, Б. Селігмен, Г. Ф. Столбова та ін. Водночас дослідження феномена державної влади в рамках неоінституціональної

теорії не надто повно досліджені в науковій літературі, хоча таке дослідження дозволяє зрозуміти, у якому ступені і яким чином інститути державної влади здатні впливати на процеси руху суспільства до ринкової економіки й демократії, визначати національну специфіку розвитку транзитивних економік.

Таким чином, **метою даної статті** є аналіз положень неоінституціональної економічної теорії щодо ролі державної влади в економічних процесах.

Виклад основного матеріалу. Потрясіння світової господарської системи у 1970-х рр. ХХ століття дали стимул новим дискусіям про роль держави в економіці й природі економічної влади, у тому числі й у новій інституціональній теорії. Її основоположником став американський економіст Рональд Коуз (н. 1910). Ще у 1937 р. у статті «Природа фірми» він увів поняття трансакційних витрат – витрат на укладення угод (контрактів). На відміну від традиційного інституціоналізму в моделях нової інституціональної економічної теорії (НІЕТ) проблема влади «не має значення». При цьому різними авторами відсутність влади у відповідних теоретичних побудовах коментується по-різному. Так, відповідно до підходу А. Алчіана й Г. Демсеця, заперечення значення влади для аналізу інститутів впливає із заперечення факту її наявності у відносинах між економічними агентами. З їхнього погляду, як зауважує Дж. Палермо, «економічна влада не існує при капіталізмі, і очевидно, що авторитарні відносини є при найближчому розгляді відносинами між рівними» [12, с. 582]. О. Уільямсон розуміє економічну владу як категорію, доречну для вивчення ринку й ієрархій, але не розширює масштаби її застосування у межах свого дослідження. Для нього виключення влади з економічного аналізу є наслідком невизначеності даної категорії. «Основна проблема концепції влади полягає в тім, що вона надто нечітко визначена і саме поняття економічної влади насправді застосовується для пояснення практично всього, що навколо. Необхідні серйозні зусилля щодо операціоналізації поняття економічної влади, якщо ми хочемо правильно її оцінювати» [8, с. 380].

«Логіка влади, – каже М. Олсон, – не може бути адекватно пояснена за допомогою добровільних трансакцій» [13, с. 2 – 3]. На цей момент звертає увагу й

Дж. Палермо, підкреслюючи, що аналіз економічної влади не може бути здійснений у рамках НІЕТ, оскільки вступає в протиріччя з її фундаментальними передумовами, тобто з гіпотезою про те, що інституціональні угоди являють собою Парето-ефективний результат вільних добровільних взаємодій [12, с. 574].

У зв'язку із цим неінституціональна теорія принципово інакше трактує державу і його роль в економіці, розглядаючи державну участь в економічному житті, передусім з історичних позицій [2, с. 123].

Протягом більшої частини економічної історії панував тип обміну, що характеризується персоналізованими відносинами сторін у процесі дрібного виробництва й місцевої торгівлі. Такий обмін відрізняється повторюваністю, культурною гомогенністю (тобто наявністю загального набору цінностей) і відсутністю контролю й примусу з боку третіх осіб (у чому не було особливої потреби, тому що трансакційні витрати персоналізованого обміну були незначними). Обмеження, які відчували учасники такого обміну, виникали з наявності кривих зв'язків, застав, обміну заручниками тощо.

З розвитком суспільства обмін ставав різноманітніше, більше відбувалося актів обміну, що виходять за рамки раніше встановлених обмежень. Такий обмін – неперсоналізований – дозволив розширити ринок і реалізувати вигоди більш складного виробництва й угод, що виходять за межі невеликих географічних або етнічних одиниць. Більш складні угоди, що укладаються між сторонами, сприяли формуванню додаткових інститутів, що забезпечують виконання договорів. Цей тип обміну сприяв формуванню держав і зростанню ролі спеціалізованих інститутів у захисті купців і укладенні торговельних кодексів.

Таким чином, виникає третя форма обміну – це неперсоналізований обмін з контролем, здійснюваним третьою стороною. Забезпечення третьою стороною умов угоди ніколи не буває ідеальним і досконалим і пов'язане з більшими витратами для учасників обміну [6, с. 423].

За визначенням Д. Нортона, держава – це організація з певними перевагами у здійсненні насильства, що поширюється на географічний район, чий межі визначені його здатністю обкладати податком підданих [4, с. 49].

Досягнення поставленої мети передбачає наявність механізму, що дозволяє шляхом численних коректувань підтримувати в суспільстві своєрідний status quo. У контексті неінституціональної теорії status quo – це діюча система формальних правил, що узгоджується значною мірою з формальними нормами, яка і визначає таке співвідношення інтересів різних сторін (держави й індивідів), що забезпечує економічній системі стійкий, хоча не у всіх випадках найбільш ефективний, розвиток [9, с. 47].

Під інтересами держави розуміється прагнення до укладення соціального контракту, що якнайкраще виражає інтереси всіх соціальних груп. Під інтересами окремих індивідів (у тому числі й державних чиновників) – особисту вигоду окремих індивідів.

У більшості випадків будь-яка зміна формальних правил, будь то природний шлях – під впливом нефор-

мальних норм, або революційний – зміна законодавства з ініціативи суспільства або держави, неминує спричиняє перерозподіл прав власності, а отже, прибутків і збитків між різними сторонами. Виникають так звані екстернальні ситуації, коли перерозподіл прав власності провокує сторони, що зазнали збитків у результаті прийняття закону, діяти нелегально. У цьому випадку держава стає перед вибором: скасувати прийнятий закон або за допомогою системи покарання впливати на його порушників.

Установлюючи правила й норми, що визначають взаємини між членами суспільства, впливаючи на розвиток інституціональної, а, отже, і економічної системи, держава покликана виступити як суспільне благо, яке мінімізує трансакційні витрати [10].

Інституціональна система формує спонукальні стимули для членів суспільства діяти відповідно до формальних і неформальних правил. Держава виступає третьою силою, контролюючи поведінку членів суспільства.

За визначенням Дж. Бьюкенена, держава – це простий набір прийомів, машина, що уможливає здійснення колективних дій. (Колективні дії – дії індивідів, що вирішили досягти певної мети у складі колективу, а не індивідуально). У рамках даного підходу держава – один з можливих гарантів обміну, що досить часто виступає базовим, або «кінцевим», арбітром у системі, використовуваний для надійного захисту угод [9, с. 50].

Неоінституціоналісти висувають припущення, що для того, аби почати серйозне інституціональне реформування, необхідна поява якогось зовнішнього агента, єдина функція якого полягає в тому, щоб гарантувати дотримання правил, самостійно сформульованих суспільством перед самим собою. Як зауважує Дж. Бьюкенен, «обидві сторони віддають перевагу тому, щоб правила, які вони разом визначили, забезпечувалися б третьою стороною, сторонніми силами, поза сторонами, що беруть участь».

У цьому контексті неоінституціоналістами виявляється парадокс держави, яка спочатку була сконструйована саме для виконання зовнішньої стосовно індивідів функції, – «сприяння й реалізації складного обміну, необхідного для забезпечення спільно споживаних товарів і послуг», але замість цього перетворилася на невід'ємну частину суспільства. Таким чином, необхідно знову здійснити розмежування функцій держави на «ті, що державу захищають» і «ті, що держава виробляють». «Державу захищаючі» мають бути зовнішнім стосовно договірних сторін. «Державу виробляючі» забезпечують процеси складних обмінів у суспільстві. У цій ролі держава виступає як внутрішній компонент суспільства. Друга функція держави повинна бути звільнена від оцінок за критеріями справедливості. Роль «держави виробляючої» полягає у реалізації медіанного вибору.

У цілому інтонація повинності, властива неоінституціоналістам під час обговорення способів реалізації власних завдань «державою виробляючою», відображає певне логічне напруження по питанню про можливість виконання державою ролі генератора інституціональних змін [1, с. 330].

Спираючись на інструментарій неінституціональної теорії і дослідивши етапи формування й розвитку держави, можливо виявити інституціональні причини вибору ключових сфер державного управління. Воно розглядається як будь-який інший економічний інститут. Державні структури складаються з людей, поведінка яких нічим не відрізняється від поведінки співробітників будь-якої приватної фірми. Вони настільки ж егоїстичні, тією самою мірою раціональні (або нераціональні), так само реагують на ринкові сигнали (або невизначеність цих сигналів) тощо. Ступінь ефективності цього інституту може й повинна оцінюватися так само, як і ефективність будь-якої іншої форми організації.

Друга методологічна відмінність неінституціоналізму від інституціональної теорії пов'язана із позаісторичним характером аналізу. Особливого значення набуває теорія влади для пояснення процесів у перехідних економіках. Не випадково свою роботу, присвячену питанням влади, М. Олсон базував на аналізі проблем, що виникають у перехідних економіках [12]. Справа в тому, що, коли економічна система піддається досить глибоким перетворенням у відносно короткий проміжок часу, можуть проявлятися й виходити на перший план такі її риси й властивості, які менш помітні, коли ми маємо справу зі стабільною й рівноважною економічною системою. До однієї з таких проблем належить й проблема економічної влади, її організації й розподілу, що, на нашу думку, перетворилася в одну із центральних у перехідній економіці. Однією з умов реформування господарства є реформування владних відносин в економіці – трансформація системи економічної влади, характерної для планового господарства, у систему владних відносин ринкової економіки. Головна проблема, з якою зустрілася перехідна економіка, – це відсутність суспільно необхідного порядку влади (термін Е. Тоффлера), що проявляється, з одного боку, у наявності надлишку приватної економічної влади, з другого – у нестачі ефективної влади [7, с. 577].

Проблема обмеження ефективності в перехідній економіці полягає не стільки в транзакційних витратах у нортівському розумінні цього терміна, скільки у високих «витратах сваволі», що виникають внаслідок відсутності ефективного порядку влади.

«Варто усвідомити, – писав Р. Коуз, – що коли економісти досліджують роботу економіки, вони мають справу із впливами окремих осіб або організацій на інших, що працюють у тій же системі. Це і є наш предмет. Якби не було таких впливів, не існувало б підлягаючих вивченню економічних систем» [3, с. 28].

Вплив «окремих осіб і організацій на інших» у певних ситуаціях – нерівність у розподілі економічних ресурсів і ресурсів насильства – містять у собі владу. У цьому сенсі проблема влади повинна стати предметом дослідження для економістів, що працюють у галузі інституціональної теорії. Є достатні підстави погодитися з В. Ойкеном у тім, що принципової несумісності економічної теорії й феномену економічної влади не існує. «Якщо економічна теорія розроблена правильно, то вона не тільки сумісна із проявами економічної влади, але й абсолютно необхідна... для пізнання феномену економічної влади» [3, с. 118].

Це означає, зокрема, що економічні інститути повинні досліджуватися й з погляду їхньої владної складової – яку владу вони породжують і результатом якої влади вони є. Теорія економічної влади може бути розвинена шляхом поєднання неокласичної поведінкової моделі раціонального вибору (у її модифікованому виді, представленому у НІЕТ), – з одного боку, і посилки про економічну, соціальну й політичну нерівність економічних агентів і особливості їхньої взаємодії в умовах нерівності (обмеженої добровільності трансакцій), властивої неортодоксальним теоріям: марксизму, традиційному інституціоналізму й радикальній політичній економії – з іншого. Аналіз феномену економічної влади повинен бути включений у дослідницьку програму НІЕТ для того, щоб сприяти пошуку відповіді на питання: що таке суспільно необхідний порядок влади? хто, над ким (чим), у яких межах, якими методами й заради досягнення яких цілей повинен панувати в економічному житті суспільства?

Разом з тим відповідь на поставлене питання, з огляду на «міждисциплінарний» характер феномену влади, може бути знайдений на шляхах об'єднання зусиль економістів, соціологів і фахівців у галузі права. Не випадково К. Ротшильд як епіграф до книги «Влада в економічній теорії» обрав висловлення Б. Рассела: «Економіка як окрема наука нереалістична й веде неправильним шляхом (misleading), якщо розглядати її як керівництво до дії. Є тільки один базис – найважливіший – і криється він у більш широкій науці, науці про владу» [13, с. 92].

Висновок. Підбиваючи підсумок, можна констатувати, що неінституціональні теорії займаються розкриттям законів, що мають універсальний і загальний характер. Ці закони дійсні для всіх видів економічних гравців (інститутів, окремих індивідів) і з їхньою допомогою можуть бути описані будь-які економічні системи в будь-якій історичній епоху, а також відносини влади, що виникають в економічній сфері.

Евристична цінність теорії влади, розробленої в рамках неінституціональної теорії, пов'язана з тим, що реальний економічний світ – це світ здебільшого підлеглості відносин, які рівною мірою стосуються функціонування всіх економічних інститутів.

В економічному житті відсутні такі механізми, які сприяли б установленню рівності між економічними агентами й виключенню між ними. Тому саме нерівність можна розглядати як «природний стан» економічного життя, рівність же є ідеальною розумовою конструкцією, причому такою конструкцією, що у реальній економіці практично не зустрічається, має обмежену сферу застосування. Оскільки механізми, що забезпечують дію тенденції до реалізації даної конструкції в господарському житті, відсутні, то остання, будучи перенесеною у сферу економічної політики, стає утопією. Таким чином, на думку автора, економіку доцільно розглядати як систему влади, що характеризується певним її розподілом, ієрархією й боротьбою за владу, а також певною рівновагою влади, і в цьому значенні неінституціоналізм відкриває нові можливості для дослідження феномену економічної влади. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бьюкенен Дж.** Политика и политические институты в неoinституционализме / Сочинения. – М.: Таурис Альфа, 1997.
- 2. Дементьев В. В.** Экономика как система власти: монография / В. В. Дементьев.– Донецк, «Каштан», 2003. – 403 с.
- 3. Коуз Р.** Фирма, рынок и право. М.: «Дело ЛТД» при участии «Catallaxy», 1993. – 192 с.
- 4. Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
- 5. Ойкен В.** Основы национальной экономики. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
- 6. Селигмен Б.** Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен.– М.: Прогресс, 1968.– 600 с.
- 7. Тоффлер Э.** Метаморфозы власти. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 669 с.
- 8. Уильямсон О.** Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, отношенческая контрактация.– СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.
- 9.** Учебно-методический комплекс по курсу «Институциональная экономика» / Под ред докт. эконом. наук, проф. Столбова Г. Ф. – М.: Издательство СЗАГС, 2005.
- 10. Dugger W.** Underground Economics. A Decade of Institutional Descent.– Armonk, New York, M. E. Sharpe Inc., 1992.– p. XXII.
- 11. Olson M.** Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships.– p. 2 – 3.
- 12. Palermo G.** Economic Power and the Firm in New Institutional Economics: Two Conflicting Problems // Journal of Economic Issues.– 2000.– Vol. 34.– № 3.– p. 582.
- 13. Russell B.** Power. – London and New York: Routledge, 2000. – 207p.